

BELGISCHE SENAAAT

BUITENGEWONE ZITTING 2007

25 JULI 2007

Wetsvoorstel tot wijziging van het Burgerlijk Wetboek teneinde de geestestoestand onder voorlopig bewind met machtiging van de vrederechter te laten testen

(Ingediend door mevrouw Martine Taelman)

TOELICHTING

Dit wetsvoorstel neemt de tekst over van het DOC 51-1850/001.

a) Maatschappelijke overwegingen

Ons land kampt met een steeds verouderende bevolking. Deze hoge leeftijd gaat ook vaak gepaard met ouderdomskwaaltjes. Veel bejaarden kampen op oudere leeftijd met mentale aftakeling (Alzheimer, seniliteit, ...)

Dit zorgt ook voor enkele vermogensrechtelijke problemen. Toen de ouderling nog blaakte van gezondheid, achtte hij de tijd nog niet rijp om zijn testamentaire opvolging te regelen. Als de demencie zijn intrede doet, is het echter te laat om nog een geldig testament op te stellen.

Men denke bijvoorbeeld aan situaties zoals de opvolging van het familiebedrijf of andere rechtspersonen. Door de toenemende complexiteit van familiale verhoudingen zijn er ook steeds vaker personen waarmee de ouderling een sterke band heeft, maar die geen automatisch erfrecht genieten (bijvoorbeeld pleegkinderen, stiefkinderen, ...) Personen die men mogelijks bij testament toch iets wil gunnen. Men wil vaak ook legateren aan overlevende familieleden die bijzondere zorg behoeven, zoals een gehandicapt kind, dat zelfstandig moeilijk kan rondkomen. Of een legaat om delen van het vermogen met een bijzonder doel (bijvoorbeeld een collectie postzegels, archieven, ...)

SÉNAT DE BELGIQUE

SESSION EXTRAORDINAIRE DE 2007

25 JUILLET 2007

Proposition de loi modifiant le Code civil en vue de permettre aux déséquilibrés mentaux placés sous administration provisoire de tester moyennant l'autorisation du juge de paix

(Déposée par Mme Martine Taelman)

DÉVELOPPEMENTS

La présente proposition de loi reprend le texte du DOC 51-1850/001.

a) Considérations d'ordre social

La population belge ne cesse de vieillir. Or, la vieillesse s'accompagne souvent de certaines pathologies. De nombreuses personnes âgées souffrent de dégénérescence mentale (maladie d'Alzheimer, sénilité, ...)

Cette situation engendre également certains problèmes de droit patrimonial. À l'époque où elle débordait encore de santé, la personne âgée jugeait prématuré de régler sa succession testamentaire. Mais lorsque la démence apparaît, il est trop tard pour rédiger un testament valable.

On songe, par exemple, à des situations telles que la succession au sein de l'entreprise familiale ou d'autres personnes morales. En raison de la complexité croissante des relations familiales, on compte également de plus en plus de personnes avec lesquelles la personne âgée a un lien très fort, mais qui ne bénéficient pas automatiquement des droits successoraux (par exemple les enfants adoptifs, les beaux-enfants, ...), personnes à qui l'on veut malgré tout pouvoir léguer quelque chose. Souvent, il arrive aussi que l'on désire faire un legs à des membres de la famille survivants qui ont besoin de soins particuliers, comme un enfant handicapé par exemple, qui peut difficilement assurer seul sa subsistance, ou encore que l'on souhaite léguer des éléments de son patrimoine dans un but particulier (par exemple une collection de timbres, des archives, ...).

Er zijn genoeg situaties waarbij in hoofde van de dementerende bejaarde legitiem de noodzaak kan bestaan testamentaire schikkingen te treffen. Dit is nu echter wettelijk onmogelijk. Artikel 901 van het Burgerlijk Wetboek stelt immers dat men gezond van geest moet zijn om een testament te kunnen opmaken.

b) Juridische overwegingen

Door artikel 901 van het Burgerlijk Wetboek is het onmogelijk om nog een testament op te maken éénmaal men aan een geestesstoornis lijdt.

Dit was vroeger ook het geval in Nederland, maar daar is men bij het nieuwe erfrecht (1) van afgestapt. Voortaan luidt het nieuwe artikel 4.55 N.B.W. (Nederlands Burgerlijk Wetboek) als volgt:

1. Behalve zij die handelingsbekwaam zijn, kunnen ook minderjarigen die de leeftijd van zestien jaren hebben bereikt, en zij die op een andere grond dan wegens een geestelijke stoornis onder curatele zijn gesteld, uiterste wilsbeschikkingen maken.

2. Hij die wegens een geestelijke stoornis onder curatele staat, kan slechts met toestemming van de kantonrechter uiterste wilsbeschikkingen maken. De kantonrechter kan aan zijn toestemming voorwaarden verbinden.

3. De bekwaamheid van de erflater wordt beoordeeld naar de staat, waarin hij zich bevond op het ogenblik dat de beschikking werd gemaakt.

De Nederlandse wetgever vereist wel dat de testator onder «curatele» staat. Die curatele (2) komt overeen met ons «voorlopig bewind» (3). Al kent België een grotere variëteit aan civielrechtelijke beschermingsstatuten ter bescherming van geestesgestoorden. (4)

Volgens de huidige stand van de wetgeving en rechtsleer, is het in ons land onmogelijk voor een persoon onder voorlopig bewind om te testen. (5)

(1) Het nieuwe Nederlands erfrecht (boek 4 van het Burgerlijk Wetboek) trad op 1 januari 2003 in werking.

(2) Art. 378 e.v. N.B.W. (Nederlands Burgerlijk Wetboek).

(3) Art. 488bis e.v. B.W.

(4) Zo heeft België maar liefst 5 civielrechtelijke beschermingsstatuten: de gerechtelijke onbekwaamverklaring (art. 489-512 B.W. en art. 1238-1253 Ger.W.), de toevoeging van een gerechtelijk raadsman (art. 513-515 B.W. en art. 1247 Ger.W.), de verlengde minderjarigheid (art. 487bis-487octies B.W.), het beschermingsstatuut van de gehuwde geestesgestoorde (art. 220, § 2 B.W.) en het voorlopig bewind (art. 488bis).

(5) Pintens, «Zeven jaar voorlopig bewind over de goederen van meerderjarigen», in Senaev, *Het statuut van de geestesgestoorden*, Antwerpen Maklu 1999, nr. 379-381, blz. 182 e.v.

On compte suffisamment de situations où il peut exister, dans le chef de la personne âgée démente, une nécessité légitime de prendre des dispositions testamentaires. Toutefois, pour l'instant, la loi ne le permet pas. L'article 901 du Code civil dispose en effet qu'il faut être sain d'esprit pour faire un testament.

b) Considérations juridiques

En vertu de l'article 901 du Code civil, on ne peut plus rédiger un testament lorsqu'on est atteint d'un trouble mental.

Auparavant, c'était aussi le cas aux Pays-Bas, mais le nouveau droit successoral néerlandais (1) a modifié cette situation. Dorénavant, le nouvel article 4.55 du Code civil néerlandais est rédigé comme suit:

1. Outre les personnes capables, les mineurs qui ont atteint l'âge de seize ans et les personnes qui ont été mises sous curatelle pour une raison autre qu'un trouble mental peuvent également faire leurs dispositions testamentaires.

2. Celui qui est sous curatelle en raison d'un trouble mental, ne peut faire ses dispositions testamentaires qu'avec l'autorisation du «kantonrechter» (équivalent de notre juge de paix). Le «kantonrechter» peut subordonner cette autorisation à certaines conditions.

3. La capacité du testateur est jugée en fonction de l'état dans lequel il se trouvait au moment où il a fait ses dispositions testamentaires.

Le législateur néerlandais exige toutefois que le testateur soit «sous curatelle». Cette curatelle (2) équivaut à notre «administration provisoire» (3). Le droit civil belge connaît néanmoins une plus grande variété de statuts de protection des malades mentaux (4).

Selon l'état actuel de la législation et de la doctrine, une personne placée sous administration provisoire n'a pas la possibilité de tester dans notre pays. (5)

(1) Le nouveau droit successoral néerlandais (livre 4 du Code civil) est entré en vigueur le 1er janvier 2003.

(2) Art. 378 et suiv. du Code civil néerlandais.

(3) Art. 488bis et suiv. du Code civil.

(4) C'est ainsi qu'il existe, en droit civil belge, pas moins de 5 statuts de protection: l'interdiction judiciaire (art. 489 à 512 du Code civil et 1238 à 1253 du Code judiciaire), l'assistance d'un conseil judiciaire (art. 513 à 515 du Code civil et art. 1247 du Code judiciaire), la minorité prolongée (art. 487bis à 487octies du Code civil), le statut de protection du malade mental marié (art. 220, § 2, du Code civil) et l'administration provisoire (art. 488bis).

(5) Pintens, «Zeven jaar voorlopig bewind over de goederen van meerderjarigen», in Senaev, *Het statuut van de geestesgestoorden*, Antwerpen Maklu 1999, n°s 379-381, p. 182 et suiv.

Eén van de redenen hiervoor is dat bij de opsomming van de handelingen waarvoor de bewindvoerder de machtiging van de vrederechter vereist (1), men onder «vervreemden» enkel vervreemden ten bezwarende titel verstaat. Alhoewel «vervreemden» doorgaans zowel «ten bezwarende titel» als «om niet» omvat (bijvoorbeeld artikel 1247 Ger.W. : toevoeging van een gerechtelijk raadsman), gaat het hier wellicht om een samenlezing met artikel 488bis-A B.W. dat stelt dat de bewindvoerder de goederen moet beschermen.

De tweede reden hangt hier nauw mee samen : het statuut van voorlopig bewind is gericht op het behoud en beheer van het vermogen van de geestesgestoorde. Men kan onder het bewind dus enkel handelingen stellen die nodig of nuttig zijn voor het vermogen van de beschermde persoon. Een rechtshandeling ten bezwarende titel leidt er niet toe dat het vermogen vermindert, aangezien er een financiële tegenprestatie in de plaats komt. Een rechtshandeling «om niet» daarentegen, kan er toe leiden dat het vermogen substantieel vermindert.

Ten slotte vindt men dat het opstellen van een testament een rechtshandeling is met een persoonlijk karakter. Bij een rechtshandeling ten bezwarende titel, ligt de oorzaak immers in de tegenprestatie van de contractspartij. Bij een schenking of testament ontbreekt deze tegenprestatie. De oorzaak moet daarentegen gezocht worden in de vrijgevigheidsmotieven. Deze zijn aan de persoon van de schenker verbonden, en daardoor wordt de beoordeling er van door een rechter moeilijker.

Toch moet dit onderscheid tussen rechtshandelingen om niet en ten bezwarende titel enigszins genuanceerd worden. Het doel van de wet op het bewind is de bescherming van de zieke en niet deze van derden (bijvoorbeeld de erfgenamen van de geestesgestoorde of zijn schuldeisers). Door een testament te maken, kan de beschermde persoon zichzelf niet schaden, doch slechts zijn erfgenamen. (2) Men moet dus een onderscheid maken tussen schenkingen en testaments. Schenkingen zouden wel degelijk leiden tot een verarming van de beschermde en zijn dus in strijd met het behoud van het vermogen en de figuur van het bewind. Testaments daarentegen, zijn niet in strijd met het behoud van het vermogen van de beschermde. De vermindering heeft immers pas plaats na zijn dood, op het moment dat zijn vermogen overgaat op zijn nabestaanden.

(1) Art. 488bis, F, § 3 B.W.

(2) Pintens, «Zeven jaar voorlopig bewind over de goederen van meerderjarigen, in Senaeve, Het statuut van de geestesgestoorden, Antwerpen Maklu 1999, nr. 380, blz. 183.

Une des raisons en est que, dans l'énumération des actes pour lesquels l'administrateur a besoin d'une autorisation du juge de paix (1), on n'entend par «aliéner» que l'aliénation à titre onéreux. Bien qu'habituellement, «aliéner» englobe l'aliénation tant «à titre onéreux» qu'«à titre gratuit» (cf. par exemple l'article 1247 du Code judiciaire relatif à l'assistance d'un conseil judiciaire), on lit sans doute, en l'espèce, cette disposition en combinaison avec l'article 488bis-A du Code civil, en vertu duquel l'administrateur doit protéger les biens.

La deuxième raison est étroitement liée à la première : le statut de l'administration provisoire est axé sur la conservation et la gestion du patrimoine du déséquilibré mental. Sous administration, seuls des actes nécessaires ou utiles pour le patrimoine de la personne protégée peuvent donc être posés. Un acte juridique à titre onéreux n'entraîne pas la diminution du patrimoine étant donné qu'il est compensé par une contrepartie financière. Par contre, un acte juridique «à titre gratuit» peut entraîner une diminution substantielle du patrimoine.

Enfin, on estime que la rédaction d'un testament est un acte juridique à caractère personnel. Un acte juridique posé à titre onéreux trouve sa cause dans la contrepartie du cocontractant. Or, en cas de donation ou de testament, cette contrepartie fait défaut et la cause de l'acte doit dans ce cas être recherchée dans des motifs de générosité. Ces derniers étant liés à la personne du donateur, un juge aura davantage de difficulté à les apprécier.

Il convient cependant de nuancer quelque peu la distinction entre les actes juridiques à titre gratuit et les actes juridiques à titre onéreux. L'objectif de la loi sur l'administration provisoire est de protéger le malade et non les tiers (par exemple, les héritiers du malade mental ou ses créanciers). En établissant un testament, la personne protégée ne peut nuire à elle-même, mais seulement à ses héritiers. (2) Il convient donc d'établir une distinction entre les donations et les testaments. Les donations conduiraient effectivement à un appauvrissement de la personne protégée et iraient donc à l'encontre de la conservation du patrimoine et du principe de l'administration provisoire. Les testaments, par contre, ne vont pas à l'encontre de la conservation du patrimoine de la personne protégée. La réduction n'intervient qu'après sa mort, au moment où son patrimoine est transféré à ses héritiers.

(1) Art. 488bis, f, § 3, du Code civil.

(2) Pintens, «Zeven jaar voorlopig bewind over de goederen van meerderjarigen, in Senaeve, Het statuut van de geestesgestoorden, Anvers Maklu 1999, n° 380, p. 183.

Verder zijn wij van oordeel dat het in een aantal gevallen voor de rechter toch mogelijk zal zijn om de animus donandi te beoordelen. Soms zal het overduidelijk vaststaan dat het de wil van de geestesgestoorde is om een legaat te schenken. Men denke bijvoorbeeld aan de geestesgestoorde die op zijn ééntje een familiebedrijf heeft uitgebouwd, en dit bij gebrek aan testamentaire beschikkingen zou zien verbrokkelen en ten onder gaan.

Alleszins moeten we vaststellen dat men in Nederland blijkbaar niet over dit argument struikelt. De kantonrechter kan er wel degelijk de wil evalueren van een persoon die onder curatele staat. Al wordt dit ook hier wat afgezwakt, door de vereiste dat het aannemelijk moet zijn dat het om een soort « helder moment » ging. (1) Deze beperking stuit echter ook in Nederland op kritiek, omdat het zo voor de zwaarste mentale gehandicapten alsnog onmogelijk zou blijven om te testen. (2) Hierdoor kan men niet voorkomen dat personen die de betrokkene tijdens zijn leven aan zijn lot hebben overgelaten, na zijn dood toch zijn goederen verkrijgen. In die zin gaat dit wetsvoorstel verder dan Nederland.

Wat betreft de tekst van het voorstel, werd er bewust niet gekozen voor de toevoeging van een tweede paragraaf aan artikel 901 B.W., waar in zou staan dat een testament bij ongezondheid van geest mits machtiging van de vrederechter toch mogelijk zou zijn. « Gezond van geest » in artikel 901 van het Burgerlijk Wetboek is immers een algemene term die ook situaties dekt, waarbij de testator niet onder een civielrechtelijk beschermingsstatuut staat. Het is een feitenkwesie, die door de rechter moet beoordeeld worden. (3)

In dat geval zou het immers de potentieel begunstigde zijn die naar de rechter zou trekken, wat bij die rechter een terechte argwaan zou opwekken.

(1) Zelfs indien een kantonrecht zijn toestemming heeft gegeven aan de bewindvoerder, dan nog zou deze wilsbeschikking aanvechtbaar zijn onder art. 3.34 N.B.W. Dit artikel stelt dat de uiterste wilsbeschikking alsnog vernietigbaar is indien deze de wilsonbekwame zou benadelen, of zijn stoomis een degelijke afweging van de belangen bij de wilsbeschikking verhinderde.

(2) Jansen, «Curatele, geestelijke stoomis en testeerbevoegdheid», FJR, nr. 4, 1992, blz. 73 e.v.

(3) Pintens, W., Van Der Meersch, B., Vanwinckelen, W., «Inleiding tot het familiaal vermogensrecht», Universitaire pers Leuven 2002, nr. 906 e.v., blz. 437 e.v.

Nous estimons par ailleurs que le juge sera, dans un certain nombre de cas, en mesure d'apprécier l'*animus donandi*. Parfois, il ne fera aucun doute que la volonté du malade mental est de faire un legs. Que l'on songe, par exemple, au malade mental qui a développé seul sa propre entreprise familiale et qui, faute de dispositions testamentaires, verrait celle-ci périr et disparaître.

Force est en tout cas de constater que cet argument ne constitue pas un obstacle aux Pays-Bas. Le juge cantonal peut y évaluer la volonté d'une personne qui se trouve sous curatelle, même si cette compétence du juge est quelque peu atténuée par le fait qu'il doit être plausible qu'il s'agissait d'une sorte de « moment de lucidité ». (1) Cette restriction soulève toutefois aussi des critiques aux Pays-Bas, parce que ce système ne permet pas encore aux handicapés mentaux les plus gravement atteints de tester. (2) On ne peut dès lors éviter que des personnes qui ont abandonné l'intéressé à son sort de son vivant, en héritent malgré tout après son décès. En ce sens, la présente proposition de loi va plus loin que la législation néerlandaise.

En ce qui concerne le texte de la proposition, c'est délibérément que nous n'avons pas opté pour l'ajout d'un §2 à l'article 901 du Code civil, ajout qui prévoirait qu'en cas d'insanité d'esprit, l'établissement d'un testament serait quand même possible, moyennant l'autorisation du juge de paix. Dans l'article 901 du Code civil, les mots « sain d'esprit » renvoient en effet à une notion générale qui couvre aussi les situations dans lesquelles le testateur ne relève pas d'un statut de protection de droit civil. C'est une question de fait, qui doit être évaluée par le juge. (3)

Dans ce cas, ce serait d'ailleurs le bénéficiaire potentiel qui s'adresserait au juge, ce qui éveillerait à juste titre la méfiance de ce dernier.

(1) Même si un juge cantonal a donné son consentement à l'administrateur, cette disposition testamentaire resterait contestable sur la base de l'art. 3.34 du Code civil néerlandais. Cet article dispose que les dernières volontés testamentaires sont passibles d'annulation si elles portent préjudice à la personne incapable d'exprimer sa volonté ou si son trouble l'a empêchée de bien évaluer les intérêts en jeu lors de la rédaction de son testament.

(2) Jansen, «Curatele, geestelijke stoomis en testeerbevoegdheid», FJR, n° 4, 1992, p. 73 e.s.

(3) Pintens, W., Van Der Meersch, B., Vanwinckelen, W., «Inleiding tot het familiaal vermogensrecht», Universitaire pers Leuven 2002, n° 906 et suiv., pp. 437 et suiv.

Er werd daarom gekozen voor wijzigingen aan de wet op het voorlopig bewind. De gerechtelijke onbekwaamverklaring en de toevoeging van een gerechtelijk raadsman komen immers noch maar zelden voor. (1) Wat betreft verlengd minderjarigen is het overigens onmogelijk om een testament op te maken. (2)

Bij het voorlopig bewind zal het de bewindvoerder zijn die bij de vrederechter om een machtiging tot testeren moet vragen. Dit geeft het geheel een zekere objectiviteit. Het vermogen van de geestesgestoorde wordt in dat geval immers beheerd door de bewindvoerder, onder de controle van een rechter. (3) De vrederechter heeft dus een betere kijk op de levensloop van de betrokkene, waardoor het gemakkelijker is om de beweegredenen van het testament te beoordelen en de belangen van de wettelijke erfgenamen en potentieel begunstigen tegen elkaar af te wegen.

De machtiging van de vrederechter is geen «carte blanche» voor de bewindvoerder om eender welk testament op te maken. De vrederechter kan door de bewoordingen van zijn vonnis de machtiging beperken tot een concrete wilsbeschikking.

De mogelijkheid om een testament te maken, houdt natuurlijk ook de mogelijkheid in om een testament te herroepen.

Martine TAELMAN.

*
* *

(1) De civielrechtelijke beschermingsstatuten van «gerechtelijke onbekwaamverklaring» en «toevoeging van een gerechtelijk raadsman» zijn sinds de invoering van het «voorlopig bewind» in 1991 in verval geraakt. Terwijl de gerechtelijke onbekwaamverklaring in 1989 nog 82 keer werd opgestart, was dit in 1997 nog maar 4 maar het geval. De toevoeging van een gerechtelijk raadsman werd in 1989 nog 74 keer opgestart, in 1997 nog maar 9 keer. (bron: Senaev, P., «Compendium van het Personen- en familierecht», I, Acco Leuven 1999, blz. 245 en 248, randnr. 631 en 641).

(2) Zij worden immers gelijkgesteld met een minderjarige die nog geen vijftien jaar is (art. 487bis, vierde lid B.W.), en art. 903 B.W. bepaalt dat een minderjarige die nog geen 16 jaar is, niet kan testeren.

(3) De bewindvoerder moet immers jaarlijks rekenschap geven van zijn beheer bij de vrederechter (art. 488bis, C, § 3 B.W.).

C'est pour cette raison que nous avons choisi d'apporter des modifications à la loi sur l'administration provisoire. L'interdiction judiciaire et la désignation d'un conseil judiciaire ne sont plus guère d'actualité. (1) Dans le cas des mineurs prolongés, il est d'ailleurs impossible de rédiger un testament. (2)

Dans le cas de l'administration provisoire, ce sera l'administrateur qui devra demander au juge de paix une autorisation de tester. Il en résulte une certaine objectivité de la procédure. Dans ce cas, le patrimoine du déséquilibré est en effet géré par l'administrateur, sous le contrôle d'un juge. (3) Le juge de paix a donc une meilleure vue de la vie de l'intéressé, ce qui lui permet plus facilement d'évaluer les motivations du testament et de mettre en balance les intérêts des héritiers légaux et des bénéficiaires potentiels.

L'autorisation du juge de paix n'est pas un «blanc-seing» permettant à l'administrateur d'établir n'importe quel testament. Par les termes de son jugement, le juge de paix peut limiter l'autorisation à une disposition testamentaire.

La possibilité de tester implique naturellement aussi la possibilité de révoquer un testament.

*
* *

(1) Les statuts de protection de droit civil de «l'interdiction judiciaire» et de «la désignation d'un conseil judiciaire» sont en déclin depuis l'introduction, en 1991, de «l'administration provisoire». Alors que l'interdiction judiciaire avait encore été initiée 82 fois en 1987, on n'en dénombrerait plus que 4 cas en 1997. La désignation d'un conseil judiciaire, qui avait encore été initiée 74 fois en 1989, ne l'était plus que 9 fois en 1997. (source: Senaev, P., «Compendium van het Personen- en familierecht», I, Acco Leuven 1999, pp. 245 et 248, n°s 631 et 641)

(2) Ils sont en effet assimilés à un mineur qui n'a pas encore quinze ans (art. 487bis, alinéa 4, du Code civil), et l'article 903 du Code civil dispose qu'un mineur de moins de 16 ans ne peut pas tester.

(3) L'administrateur doit en effet rendre compte annuellement de sa gestion au juge de paix (art. 488bis, C, § 3, du Code civil).

WETSVOORSTEL

Artikel 1

Deze wet regelt een aangelegenheid als bedoeld in artikel 78 van de Grondwet.

Art. 2

Artikel 488*bis*, F, § 3, tweede lid, van het Burgerlijk Wetboek wordt aangevuld als volgt :

«*j*) het testament van de beschermde persoon maken of herroepen. ».

25 juli 2007.

Martine Taelman.

PROPOSITION DE LOI

Article 1er

La présente loi règle une matière visée à l'article 78 de la Constitution.

Art. 2

L'article 488*bis*, F, § 3, alinéa 2, du Code civil est complété par la disposition suivante :

«*j*) faire ou révoquer le testament de la personne protégée. ».

25 juillet 2007.